

Ю. П. ПРОДАН
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ПОНЯТТЯ “ТЕРМІН-ФРАЗЕМА” У ЛІНГВІСТИЦІ

Закцентовано увагу на проблемі визначення лексичних одиниць, які інтегрують ознаки терміна й фраземи. Систематизовано погляди мовознавців на цей феномен.

Ключові слова: термін-фразема, термінологічне словосполучення, фразеологізм, лексична одиниця.

Лексична система будь-якої мови є найгнучкішою і динамічною у порівнянні з іншими підсистемами мови. Це пов'язано з необхідністю якомога краще відбити мінливу картину світу і таким чином сприяти більшій ефективності процесу спілкування між людьми [16, с. 56].

Проблема взаємодії терміна і фразеологічної одиниці, позначення цього феномену відповідним лінгвістичним терміном – у центрі уваги сучасної лінгвістики. Взаємодія цих двох одиниць спричиняє поєднання фразеологічного й термінологічного значень в одній лексичній одиниці, які накладаються одне на одного, й, відповідно, доповнюють одне одного. Галузева термінологія, за словами О. Г. Чумак, виникає переважно на основі живої народної мови, використовуючи її словотворчі можливості. Кожна галузь науки розвиває певний корпус спеціалізованих понять, які виражаються організованою системою термінологічних номінацій [15]. Зрозуміти ментальність народу, особливості національного мислення допомагає фразеологічна система мови.

У статті аналізуємо лінгвістичні праці, в яких мовознавці пропонують визначення лексичної одиниці, яка має ознаки і терміна, і фразеологізму, а також вводимо своє поняття на її означення для подальшого дослідження.

У мовознавстві на позначення цієї одиниці існують такі терміни, як *термін-фразема* (О. І. Павлова [10]), *термін-фразеологізм* (Я. В. Разводовська, К. В. Житнікова [12; 2]), *термінологічний фразеологізм* (О. О. Нікуліна [9]), *фразеотермін* (О. А. Шиленко [17; 18]).

Уперше мову професійного спілкування схарактеризував О. В. Кунін. Він назвав клас одиниць, які входять до складу стійких словосполучень із буквальним первинним значенням і повністю переосмисленим вторинним значенням, *ідіофразеоматизмами* [5, с. 99].

Як *фразеологізми термінологічного походження* розглядають лексичні одиниці, які мають ознаки і терміна, і фразеологізму С. П. Коновець [4], Р. М. Мамедова [7], О. В. Коваленко [3], К. П. Сидоренко [13], Є. І. Шестак [16].

Цікавою у цьому аспекті в сучасній лінгвістиці є теоретична і практична розвідка В. М. Мокієнка “Новая русская фразеология” (2003), в якій дослідник визначає суспільно-політичні терміни як *фразеологічні інновації (черный рынок, чрезвычайное положение)* [8, с. 33, 79–80].

С. В. Дружб'як, досліджуючи терміносистему економіки німецької мови, розуміє *термін-фразеологізм* як стійкий зворот, який має певну ідіоматичність, належить до мови професійної комунікації, містить щонайменше один термін і об'єктивує знання, отримані в межах професійного досвіду в типових ситуаціях професійної діяльності [1, с. 225].

Р. М. Мамедова визначила таку лексичну одиницю *фразеологізмом термінологічного і професійного походження*, який крім свого основного, номінативного значення, набув нового, фразеологічного, значення, володіє своєрідним семантичним планом і положенням [7, с. 4].

Є. І. Шестак зазначає, що *професійно-марковані фразеологізми термінологічного характеру (терміни-фразеологізми)* – це стійкі утворення, яким притаманна властивість ідіоматичності, належать мові професійного спілкування, відображають об'єкти і явища професійної діяльності, які не можна позначити однослівним найменуванням [16, с. 10].

В. М. Лейчик та О. О. Нікуліна мовну одиницю, яка функціонує у природній мові як термін, а в нетермінологічному контексті розвиває переносне значення і починає функціонувати як фразеологічна одиниця, називають *термінологізмом* [6, с. 77–78].

О. І. Павлова у статті “Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу” (2004) використовує поняття “термін-фразама” та визначає його як семантично цілісне сполучення двох і більше слів, пов'язаних відношенням підрядності. Авторка зазначає, що найчастотнішими термінами-фразами є ті, що складаються з двох компонентів, тому називає їх ще *бінарними*. Це зумовлено обмеженістю словника будь-якої мови порівняно з необмеженістю предметів і понять, традицією відображення родо-видових ознак денотата в структурі терміна та компактністю, економічністю цього способу номінації. Дослідниця, проаналізувавши лексику англійської науково-технічної літератури, зокрема автомобільну термінологію, робить висновок, що всі бінарні терміни-фраземи є ядерними регресивними субстантивними словосполученнями з підрядним зв'язком, які можна поділити на два типи: 1) логіко-номінативні (імена речей, властивостей і відношень відображуваного світу, між якими існує об'єктивний зв'язок), значення компонентів яких використані у своєму прямому термінологічному значенні й належать до однієї термінологічної системи; 2) асоціативно-номінативні (уявлення про предмети та явища), лівий компонент яких є загальноживаним словом, яке вживається у переносному значенні і не використовується в тій чи тій терміносистемі як самостійний термін, а правий компонент – ужитий у своєму прямому термінологічному значенні й виражає родові технічне поняття [10].

Я. В. Разводовська послуговується поняттям “термін-фразеологізм”, яке використовує для означення словосполучення з повним або частковим лексико-граматичним переосмисленням його компонентів, що є предметом вивчення і термінології, і фразеології, відображає складні об'єкти пізнання дійсності та явища професійної діяльності [12, с. 349]. Терміни-фразеологізми дослідниця відносить до фразеологічних зрощень і єдностей. Їхньою особливістю є те, що при позначенні спеціальних понять, вони ви-

конують не емоційно-експресивну функцію, а номінативно-дефінітивну. Функціонуючи в мові спеціального призначення, вони не мають такої обрзаності як фразеологізми загальнолітературної мови. Між термінами-фразеологізмами і загальнолітературними термінами спостерігаємо взаємопроникнення.

К. В. Житнікова, досліджуючи явище взаємозв'язку терміна і фразеологізму в терміносистемі менеджменту та маркетингу, зазначає, що тенденції фразеологічної номінації у цих терміносистемах проявляються за допомогою специфічного лінгвістичного знака як термін-фразеологізм, що має ознаки фразеологізму та виконує функцію терміна, насамперед номінує поняття менеджменту й маркетингу, і тільки потім починає поширювати “інформацію з іменем” серед реципієнтів [2, с. 73].

Отже, зрозуміло, що досліджувані лексичні одиниці займають проміжне місце між фразеологією і термінологією.

Т. В. Пузевич послуговується поняттям “термін-фразема” і наголошує на тому, що термінам-фраземам (термінам-словосполученням) притаманні характеристики фразеологічних зворотів [11, с. 121].

О. О. Нікуліна вводить поняття “термінологічний фразеологізм”, зазначаючи, що під час використання стійких словосполучень у термінологічному контексті реалізується їхнє первинне ускладнене значення. Коли такі мовні одиниці, внаслідок процесу метафоризації, переносяться у художній контекст чи до загальномовного вжитку, то реалізується їхнє вторинне, фразеологічне значення. Враховуючи складну природу та первинну належність цих одиниць до термінологічного рівня мови, дослідниця відносить їх до термінологічних фразеологізмів. Цей термін, на думку О. В. Нікуліної, якнайкраще відображає мовний статус досліджуваних одиниць, їх асиметричність та взаємодію [9, с. 52–53].

Зважаючи на відсутність терміна, який би позначав одиницю, що одночасно є фразеологізмом і терміном, О. А. Шиленко зробила спробу класифікувати такий лінгвістичний знак як *фразеотермін*, який означає одиницю, що поєднує в собі основні ознаки фразеологізмів і термінів [17; 18]. Фразеотерміни, за її словами, – це стійкі образні словосполучення, які складаються з двох або більше слів, постійно відтворюються у мові та мовленні фахівців різних галузей науки й техніки у формі фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням та належать до відповідних терміносистем. Фразеотерміни не є професіоналізмами чи жаргонізмами. Це повноправні терміни, які не мають відповідних “суто термінологічних” синонімів у терміносистемі, до якої вони належать, виникають у фаховій мові на основі метафоризації і мають досить віддалену та розмиту вмотивованість [18, с. 228].

Термін-фразема – це синкретична лінгвістична одиниця, оскільки поєднує в собі ознаки і терміна (системність, наявність дефініції, тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, стилістична нейтральність, точність семантики), і фразеологізму (сміслова цілісність значення, відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури, емоційно-експресивний характер), які суперечать одна одній. Поняття

синкретизму в мовознавстві визначають як “формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів” (УМЕ, с. 538); “нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинутого стану будь-якого явища; різновид еклектизму, поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів” (СУМ, IX, с. 184); “збіг у процесі розвитку мови функціонально різних категорій і форм в одній формі; поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак мови (певних розрядів слів, значень, речень, членів речень та ін.), що протиставлені одна одній у системі мови і пов’язані явищами перехідності” (ЛЭС, с. 446).

Синкретизм, за визначенням Л. В. Шитик, є багатоаспектним явищем, яке скріплює мовні факти в цілісну систему, відображає взаємозв’язок і взаємодію між ними, пронизує всі рівні лінгвоструктури, виявляючи на кожному з них свої особливості [19, с. 133]. Синкретизм пов’язаний, з одного боку, з нейтралізацією, з другого – з процесами взаємоперехідності одиниць мови. На граматичному й лексико-семантичному рівнях явище синкретизму значно багатше і складніше. Тут поряд з інтеграцією двох чи більше значень в одній формі спостерігаємо перехідні, проміжні явища, що робить нечіткими й схематичними навіть найдокладніші класифікації лексико-граматичних класів, синтаксичних структур, лексико-семантичних варіантів слів (Енциклопедія, с. 538).

Отже, у визначенні лексичної одиниці, яка має ознаки і терміна, і фразеологізму, бачимо розбіжності. Одні мовознавці відносять таку лінгвістичну одиницю до фразеологічного рівня мови, інші – до термінології. Враховуючи попередній досвід наукових пошуків, спробуємо систематизувати й узагальнити між собою визначення такої синкретичної лінгвістичної одиниці. У нашому подальшому дослідженні будемо послуговуватися поняттям “термін-фразема”, основними кваліфікаційними ознаками якого є постійність компонентного складу і структури, семантична цілісність, відтворюваність, наявність основного (первинного) та переосмисленого фразеологічного (вторинного) значень, належність до відповідної терміносистеми, ідіоматичність.

Термін-фразема в нашому розумінні – це стійке словосполучення, яке, крім свого основного номінативного значення, має ідіоматичне (фразеологічне) значення, належить до певної терміносистеми й мови професійного спілкування. Опираючись на працю О. А. Шиленко, назвемо шість факторів внутрішньомовної ідіоматичності зазначеної лексичної одиниці як терміна-фраземи: 1) динаміка наукових понять (внутрішня форма перестає ідентифікувати денотат); 2) низька формальність тієї наукової субмови, до якої належать терміни (ступінь формалізації обернено пропорційний ступеню ідіоматизованості наукової субмови); 3) переплетіння наукових мов із побутовою мовою, професійними жаргонами; 4) характер методів наукового мислення, який відображається у знаковій структурі одиниць наукових мов (часто в нових наукових галузях об’єкт осмислюється за аналогією з чимось уже відомим, що веде до появи термінологічних метафор, у тому числі метафоричних ідіом); 5) складність понять, які передаються термінами, не

дозволяє зафіксувати у внутрішній формі всі категорійні ознаки, необхідні для дефініції, або хоча б їх мінімальний набір, необхідний для ідентифікації денотата; 6) розмитість понять, які передаються термінами [17, с. 333].

1. *Дружб'як С. В.* Терміни-фразеологізми в економічній терміносистемі (на матеріалі німецької мови) // *Нова філологія: Зб. наук. пр. / За ред. В. М. Манакіна.* – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 36. – С. 224–228.
2. *Житнікова К. В.* Комунікативно-прагматична функція терміна-фразеологізма терміносистеми менеджменту та маркетингу // *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія.* – 2004. – Вип. 636. – С. 72–76.
3. *Коваленко Е. Б.* Фразеологические единицы терминологического происхождения в словарных описаниях (на материале английского языка) // *Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме (Четвертые Жуковские чтения): Материалы Междунар. науч. симп. 4–6 мая 2009 г. / Отв. ред. В. И. Макаров; НовГУ им. Ярослава Мудрого.* – Великий Новгород: Помор. ун-т, 2009. – С. 266–268.
4. *Коновець С. П.* Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 164 с.
5. *Кунин А. В.* Асимметрия в сфере фразеологии // *Вопросы языкознания.* – 1988. – № 3. – С. 98–108.
6. *Лейчик В. М., Никулина Е. А.* Терминология и фразеология современного английского языка: взаимодействие и взаимовлияние // *Научно-техническая терминология: Материалы XI междунар. конф. “Нормативное и описательное терминоведение”.* – М.: ВНИИКИ, 2006. – Вип. 1. – С. 76–78.
7. *Мамедова Р. М.* Фразеологические единицы в современном русском языке, имеющие терминологическую и профессиональную основу: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тбилисский гос. пед. ин-т им. А. С. Пушкина. – Тбилиси, 1981. – 19 с.
8. *Мокиенко В. М.* Новая русская фразеология. – Opole: Un-t Opolski, In-t Filologii Polskiej, 2003. – 168 с.
9. *Никулина Е. А.* Лингвистическая компетенция и концепция терминологических фразеологизмов // *Вестник МГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация.* – 2003. – № 4. – С. 52–59.
10. *Павлова О. І.* Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу // *Вісник ЖДУ імені І. Франка.* – 2004. – Вип. 17. – С. 203–205.
11. *Пузевич Т. В.* К вопросу о выявлении степени идиоматичности терминов-фразем // *Мова і Культура.* – 2009. – Вип. 11. – Т. IX. – С. 120–126.
12. *Разводовская Я. В.* Термины-фразеологизмы подъязыка репродуктивного здоровья, функционирующие в текстах научной и научно-популярной литературы // *Фразеологизм в тексте и текст во фразеологизме: Четвертые Жуковские чтения / Отв. ред. В. И. Макаров.* – Великий Новгород: Новгород. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 349–352.
13. *Сидоренко К. П.* Фразеологизмы терминологического происхождения // *Русская речь.* – 1978. – № 3. – С. 84–88.
14. *Туровська Л.* Інноваційні процеси в українській науковій термінології // *Українська мова.* – 2005. – № 2. – С. 56–63.
15. *Чумак О. Г.* Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 24 с.
16. *Шестак Е. И.* Профессионально маркированные фразеологические единицы в когнитивно-коммуникативном аспекте: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2008. – 24 с.

17. Шиленко О. Термін-фразеологізм: проблема визначення // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград, 2008. – Вип. 75 (1). – С. 329–334.
18. Шиленко О. А. Фразеологізація в англійській фаховій мові економіки // Вісник Житомирського державного ун-ту. Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 49. – С. 228–231.
19. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2009. – Вип. 169. – С. 132–146.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.
- УМЕ – Українська мова: енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

Y. P. Prodan

TERM-PHRASEME AS THE SYNCRETIC LINGUISTIC UNIT

The paper is about a special group of lexical units which belong both terminology and phraseology, the ideas of linguists are analyzed in relation to the noted problem.

К е у w o r d s : term-phrase, terminological word combination, phraseologism, lexical unit.